

CONSIDERAȚII ASUPRA LOCUIRII DE EPOCA BRONZULUI DE LA SÂNNICOLAU MARE-SELIȘTE

*Andrei Stavilă**

* Interdisciplinary Training and Research Platform “*Nicholas Georgescu Roegen*”, West University of Timișoara; andreistavilag@gmail.com

Abstract. Although eminently, the Aranca Plain was characterized in the past by extended swamps, the human communities have speculated in a favorable manner the landscape characteristics finding here a place for everyday activities, being as evidence the numerous settlements found in the this area. Under these circumstances fits also the Bronze Age settlement from Sânnicolau Mare-*Seliște*, which have generally was documented by the presence of an archaeological layer in which there have been researched dwellings or funeral features. The archaeological features researched in this site completes the repertoire of Late Bronze Age settlements of the Cruceni-Belegiș culture. Notably here is the occurrence of two small vessels, typical for the mentioned cultural manifestations in a funerary context belonging to the Sarmatian layer documented into the archaeological site.

Keywords: Sânnicolau Mare-*Seliște*, Late Bronze Age, Cruceni-Belegiș culture, Bronze Age settlement and necropolis.

1. Introducere

Cercetarea arheologică, mai veche sau mai nouă, vizând vestul extrem al României a avut menirea de a creiona o imagine de ansamblu asupra importanței acestui areal în dinamica comunităților omenești. Harta punctelor arheologice identificate în ceea ce astăzi este delimitat din punct de vedere geografic ca reprezentând Câmpia Arancai se dovedește a fi deosebit de bogată¹, evidențiindu-se aici și o serie de descoperiri încadrabile epocii bronzului, care prin natura lor acoperă cronologic întreaga perioadă discutată. Obiective arheologice reprezentative în acest sens pot fi menționate la Beba Veche², Cherestur³, Nerău⁴ sau Periam-*Movila Șanțului*⁵. De asemenea în hotarul localității Sânnicolau Mare au fost semnalate o serie de obiective arheologice care pot fi legate de manifestări culturale ale epocii bronzului, printre care și descoperirile

¹ Cea mai reprezentativă descoperire din această zonă o constituie tezaurul de la Sânnicolau Mare, scos la lumină în anul 1799, acesta fiind compus din 23 de piese de aur care cântăresc aproximativ 10 kg (vezi Rusu, 1977, p. 197 și nota 84 cu bibliografia).

² Gogâltan, 1996, p. 45 și urm cu bibliografia.

³ Gumă 1993, p. 287.

⁴ *Ibidem*, p. 293.

⁵ Pentru o sinteză a cercetării de aici vezi: Măruia *et alii*, 2011, p. 376-389 cu bibliografia.

din punctul “Seliște” cunoscute până acum doar prin scurtele mențiuni presupuse de rapoartele anuale de săpătură arheologică⁶.

În acest an se împlinesc 20 de ani de la debutul cercetărilor pe situl arheologic Sânnicolau Mare-*Seliște* și deși publicarea unor loturi de materiale arheologice provenite din cercetări mai vechi poate părea la prima vedere un demers superfluu, în unele cazuri contextul arheologic fiind lacunar, considerăm că și aceste materiale merită și trebuie publicate ca atare, fiind valoroase în sinea lor. Analiza unor atare materiale pot oferi informații privind cronologia generală a așezării, date privind tehnologia ceramică sau cele în legătură cu tipologia vaselor. În consecință prin studiul de față ne propunem analiza și integrarea în circuitul științific a materialului arheologic de epoca bronzului provenit din situl aflat în punctul “Seliște”, precum și discutarea aspectelor legate de problema așezării de epoca bronzului.

2. Cercetarea epocii bronzului în zona Sânnicolau Mare

Analizând bibliografia mai recentă observăm că epoca bronzului în zona Sânnicolau Mare este cunoscută în general din perspectiva unor descoperiri întâmplătoare, de cele mai multe ori lipsind contextul arheologic clar sau informațiile primare sunt greu de verificat. În acest sens poate fi menționat un fragment de tipar pentru turnarea topoarelor cu margini ridicate, provenit dintr-un punct neprecizat aflat în hotarul localității⁷. Tiparul este confecționat din gresie, prezintă urme secundare de ardere, însă starea fragmentară a acestuia nu oferă indicii certe privind utilizarea sa în vederea obținerii unor topoare de tipul celui menționat⁸.

Importante descoperiri de epoca bronzului se leagă de punctul “Viile Promotor” sau “Parcela lui Fullajtár” unde Sabin Adrian Luca (2010) menționează o necropolă de epoca timpurie și mijlocie a bronzului, materialul descoperit fiind atribuit culturii Mureș⁹ (Fig. 1). În contribuțiile sale privind istoricul cercetărilor culturii Periam-Pecica (Mureș), Doru Luminosu (1972) precizează faptul că pe parcela lui Fullajtár au fost scoase la lumină mai multe schelete omenești aflate într-o stare slabă de conservare, lângă defuncții fiind găsite vase de dimensiuni variate, precum și piese de bronz¹⁰. Necropola menționată mai sus este asociată de Florin Gogâltan (1999) toponimului “Cărămidărie”, atrăgând atenția totodată că aceasta este una de incinerare, în consecință ea neputând fi atribuită culturii Mureș, un argument în plus în acest sens reprezentându-l inventarul din bronz găsit aici¹¹. Într-adevăr din punctul “Cărămidărie” au fost, se pare, recuperate o serie de artefacte din bronz, acestea reprezentând parte din colecția lui Fullajtár¹², însă considerăm că toponimele “Parcela lui Fullajtár” și “Cărămidărie” reprezintă din punct de vedere spațial două zone diferite.

⁶ Vezi CCA 1997-2006.

⁷ Luca, 2010, p. 227.

⁸ Gogâltan, 1999, p. 108, 136, Fig. 12/3; Szentmiklosi, Drașovean, 2004, p. 40.

⁹ Luca, 2010, p. 227, 2a.

¹⁰ Luminosu, 1972, p. 30.

¹¹ Gogâltan, 1995, p. 60; 1999, p. 107 și urm cu bibliografia.

¹² Moga, Gudea, 1975, p. 140.

Lămuritoare pentru clarificarea situației referitoare la necropola discutată considerăm a fi lucrarea lui Lajos Khün (1910), care, de altfel, publică mai multe puncte arheologice distincte cu descoperiri de epoca bronzului aflate în hotarul localității “Nagyszentmiklós”, printre care și cele din “Viile Promotor”. Acesta ajunge în zonă în momentul în care situl discutat, se pare, era deja distrus, dar totuși identifică la suprafața solului o cantitate însemnată de material ceramic, pe care îl încadrează general perioadei preistorice. Informații suplimentare va primi de la viticultorii care aveau în grijă podgoria și care i-au menționat faptul că aproximativ cu 10-15 ani înainte au fost găsite în acea zonă mai multe recipiente de lut, acestea aglomerându-se în mod deosebit în via Fullajtár¹³. Necropola în discuție a fost identificată în malul abrupt al unui canal care traversa podgoria, în zona de confluență a acestuia cu Aranca, loc unde eroziunea a scos la lumină schelete umane slab conservate. Inventarul mormintelor a fost compus din vase ceramice, dar totodată sunt menționate și obiecte din bronz¹⁴.

Tot în punctul “Viile Promotor” este menționat și un mormânt de incinerare, inventarul acestuia fiind compus dintr-o urnă, care păstra se pare la momentul descoperirii resturile cremației, un castron, șase pandantive în formă de lanțetă (Klapperbleche) ca parte cel mai probabil a unei fibule “passementerie”, un buton, un inel și o sârmă de bronz (probabil un fragment de saltaleoni)¹⁵. Pandantivele pot fi încadrate în seria Cincu-Suseni, cele mai apropiate analogii găsindu-se în depozitul de la Caransebeș¹⁶ sau în cel de la Cincu¹⁷, ceea ce face ca mormântul să fie încadrat la sfârșitul epocii bronzului în etapa Ha A₁.

În punctul “Cărămidărie” sau “Fabrica de cărămidă” (Fig. 1) sunt de asemenea amintite vestigii aparținând perioadei epocii bronzului, arealul în discuție aflându-se la aproximativ 1 km est față de situl discutat anterior. În acest punct este amintită existența unei așezări, dar și a unui posibil depozit de bronzuri.¹⁸ Nepublicarea materialelor provenite din așezare face ca încadrarea cronologică a acesteia să fie imposibilă, însă bibliografia de specialitate specifică faptul că acest sit aparține manifestărilor de tip Mureș¹⁹, atribuire care trebuie privită cu rezervele de rigoare.

¹³ Khün, 1910, p. 357; referitor la contextul descoperirii: “*Hogy a telepre vonatkozólag adatokat gyűjtsek és esetleg egyet-mást megmentsek, felkerestem a vincelléreket, kiktől megtudtam, hogy azelőtt 10-15 évvel, mikor az itteni szőlőkét rigolozták, temérdek kisebbnagyobb edényeket találtak, különösen a Fullajtár-féle szőlőben.*” (trad. “*Ca să adun date în legătură cu terenul și cu această ocazie să salvez una și alta, am căutat viticultorii de la care am aflat că în urmă cu 10-15 ani au fost găsite o sumedenie de recipiente de lut mai mici sau mai mari, în mod deosebit pe via Fullajtár.*”).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Bader, 1983, p. 56, nr.85A, Taf. 9/85A, 56A; Gumă, 1993, p. 295.

¹⁶ Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 84, Pl. 126/12.

¹⁷ *Ibidem*, p. 80, Pl. 131/10, 12.

¹⁸ Luca, 2010, p. 22, 2b.

¹⁹ Girić, 1987, p. 83, Nr. 5 *apud* Soroceanu, 1991, p. 140, nr. 100; Gogâltan, 1999, p. 108, nr. 45. La Milorad Girić situl apare menționat cu toponimul “Cigłana” – srb. Cărămidărie. În articolul lui L. Khün apar descrise o serie de materiale, mai mult sub aspectul dimensiunilor, lipsa ilustrării artefactelor făcând imposibilă datarea.

În repertoriul movilelor de pământ de pe teritoriul Banatului, Florin Medelet (1987) menționează pentru zona localității Sânnicolau Mare două movile care posibil să fi aparținut epocii bronzului. O primă movilă este localizată la 2 km vest de oraș, aceasta, la momentul întocmirii repertoriului, păstrând o înălțime de 3 m și un diametru de 30 m. Movila a fost încadrată în perioada epocii bronzului pe baza unei cercetări efectuate de Ioachim Miloia în 1933, care din sondajele executate scoate la lumină materiale preistorice printre care se află sigur fragmente ceramice de epoca bronzului²⁰. Caracteristicile prezentate mai sus se încadrează lesne datelor culese pentru movila din punctul “Hunca Mare” care se află însă la 4 km vest față de sat, la momentul cartării păstrând o elevație de 4 m²¹. Pe baza colecției Khün, în același repertoriu se mai menționează faptul că în punctul “Ana Major” aflat la 6 km nord față de localitate, la 1900 a fost distrusă o movilă din care s-au recuperat 11 vase încadrabile epocii timpurii a bronzului. Din nefericire materialul cartografic avut la dispoziție nu ne permite reconstituirea locației acestui punct.

În conștiința populară, dar și în lumea științifică situl din punctul “Seliște” este cunoscut ca fiind unul bogat în vestigii arheologice, acesta fiind totodată obiectul unor ample dezbateri în cadrul literaturii de specialitate privind așezarea “romană” de la Sânnicolau Mare²², nivelul preistoric constituind în acest caz mai mult o necunoscută. Toponimul “Seliște” desemnează o arie destul de importantă, astfel că sunt menționate ca provenind de aici fragmente ceramice încadrabile epocii timpurii a bronzului cu decor caracteristic de scoarță de copac²³.

3. Sânnicolau Mare-Seliște. Locuirea de epoca bronzului

Arealul cunoscut astăzi sub denumirea de “Seliște” aflat în hotarul orașului Sânnicolau Mare, prin caracteristicile sale morfologice, a favorizat stabilirea comunităților umane aici. Situl ocupă o terasă bine profilată, sub forma unui platou care domină versantul stâng al pârâului Aranca. Zona de nord-vest a sitului se constituie într-un bot de terasă puternic profilat, caracterizat fiind de diferențe de nivel de aproximativ 4 m față de luciul apei, fapt care generează și declivități importante ale pantei. Acest peisaj favorabil a determinat specularea antropică a platoului, locuirea ocupând un interval cronologic destul de larg care debutează în epoca bronzului și se întinde, cu întreruperi, până în zorii epocii moderne.

În decursul celor 13 campanii (1995–2007) de cercetări sistematice desfășurate pe platoul “Seliște” au fost identificate cinci nivele de locuire acestea desemnând pe rând Evul Mediu cu descoperiri din toate cele trei etape de dezvoltare, un orizont sarmatic (sec. I – IV dHr) și epoca târzie a bronzului. În ceea ce privește cele mai vechi urme de locuire ale sitului datele avute la dispoziție ne limitează în realizarea unui discurs coerent privind caracterul acesteia, atât descoperirile cât și observațiile pe marginea acestora fiind relativ restrânse.

²⁰ Medelet, Bugilan, 1987, p. 166, nr. 12.

²¹ C.f Hărții Topografice Militare, ediția 1975.

²² Bejan *et alii*, 2011, p. 164; Măruia *et alii*, 2011, p. 472-481.

²³ Gogâltan, 1995, p. 60.

Locuirea de epoca bronzului a fost în general documentată prin surprinderea unui nivel de cultură, la o adâncime medie de 1–1,1 m, care în funcție de zona în care a fost identificat, prezintă grosimi variabile cuprinse între 0,1 și 1 m, ceea ce ne indică faptul că locuirea a fost punctual una de durată (Fig. 3–4/6–8). Exceptând stratul de cultură, a fost posibilă și documentarea unor structuri de locuit, morminte de incinerare sau șanțuri a căror funcționalitate diferă în funcție de context. Complexele au fost conturate în stratul de cultură care, conform observațiilor era constituit dintr-un sol de culoare brun deschisă, lutos și compact.

Complexele de locuit sau anexe ale acestora au fost identificate exclusiv în campania arheologică desfășurată în anul 2007. Au fost surprinse două locuințe semi-îngroapate, dar și o groapă de provizii.

O primă locuință a putut fi conturată între m_0 și m_2 ai $S_1/2007$, fiind surprins colțul sudic al acesteia, restul structurii pierzându-se în profilul nordic al secțiunii. Locuința prezintă o formă patrulateră cu colțurile rotunjite, aceasta adâncindu-se față de nivelul de conturare cu aproximativ 0,25–0,3 m. Suprastructura acestei locuințe s-a sprijinit pe o serie de stâlpi de susținere, fiind documentate două gropi de stâlp odată cu excavarea umpluturii locuinței (Fig. 6, 9). Una dintre gropi se afla poziționată în extremitatea sudică a structurii de locuit, fiind de formă circulară, cu un diametru de 0,14 m și o adâncime de 0,2 m de la nivelul de conturare. Cea de-a doua groapă de stâlp a fost surprinsă în dreptul metrului 1 al secțiunii, prezentând de asemenea o formă circulară, diametrul de 0,2 m și o adâncime de la nivelul său de conturare de 0,8 m. Locuința a fost surprinsă pe o lungime de 2 m și o lățime de 0,6 m, adâncimea maximă a acesteia față de nivelul actual de călcare fiind de 1,15 m. Conform stratigrafiei generale a secțiunii se observă faptul că prezentul complex a fost afectat de o groapă încadrabilă feudalismului dezvoltat, și care taie stratul medieval timpuriu, apoi afectează și locuința pe o lungime de 0,80 m și o adâncime de aproximativ 0,2 m.

Cea de-a doua structură de locuit a fost surprinsă între m_8 și m_{12} a aceleiași unități de cercetare, având de asemenea o formă patrulateră cu colțuri rotunjite, aceasta adâncindu-se în sol aproximativ 40 cm față de nivelul de conturare (Fig. 7, 10). Locuința semi-adâncită este caracterizată printr-o lungime de 3 m și o lățime de 2 m, dimensiunile prezentate fiind condiționate de caracteristicile secțiunii. Similar primului caz, acoperișul a fost susținut de o structură compusă din mai mulți stâlpi de lemn dispuși pe marginile locuinței. Arheologic au fost surprinse ca aparținând acestui complex cinci gropi de stâlp cu diametre cuprinse între 0,15 și 0,26 m, a căror adâncimi variau între 0,17 și 0,35 m. Pe latura sudică și estică a locuinței poate fi observată gruparea, în pereche, a câte două astfel de gropi, doar latura vestică păstrând o singură groapă de stâlp. A fost de asemenea posibilă documentarea unei podini cu o grosime de 15 cm constând într-un sol de culoare brun închisă, compact și omogen ca structură. Locuința prezintă o ușoară alveolare a fundului în zona nord-estică, în dreptul lui m_{10} . În umplutura complexului, la adâncimea de 1 m față de nivelul actual de călcare a fost identificat un vas ceramic așezat în poziție naturală care sub presiunea pământului s-a fragmentat și care conform observațiilor păstra câteva fragmente de osoase calcinate “*ce nu par*

*a fi de animal*²⁴. Ipoteza unui mormânt de incinerare este tentantă în acest caz, însă cutumele funerare ale comunităților de tip Cruceni-Belegiș presupun anumite tipare destul de bine documentate pe teritoriul Banatului, astfel situația de față impune anumite observații. O primă diferență sesizabilă se referă la raportul dintre spațiul necropolei și cel al așezării, cele două fiind de obicei bine delimitate, în unele cazuri prin obstacole naturale, distanțele între acestea variind între 20 și 500 m²⁵. O a doua observație s-ar lega de inventarul acestor tipuri de morminte care este de regulă unul bogat, presupunând minim o amforă în care se depun resturile cremației, o strachină și o cană, vasele având o factură fină și un aspect îngrijit. Au fost documentate însă și morminte cu un singur vas pe post de urnă, mai mult în cazul necropolei de la Peciu Nou-*Bociar* urnele fiind desemnate în cele mai multe cazuri de vase sac de factură grosieră²⁶. Deși vasul discutat de noi prezintă de asemenea un aspect grosier dat de cioburile pisate utilizate ca și degresant, caracteristicile sale ne face să-l încadrăm tipologic în categoria oalei. Această categorie de vase este în general slab reprezentată în mediul Cruceni-Belegiș, totodată nefiind documentată ca făcând parte din mobilierul funerar ceramic al vreunui mormânt de incinerare cercetat până la acest moment. Din nefericire conținutul vasului nu ne-a parvenit, astfel că nu putem determina natura fragmentelor osteologice, singurele ipoteze privind acest context arheologic legându-se de cele exprimate mai sus.

Cercetarea doar a unei mici porțiuni a primei locuințe descrise face ca aceasta din punct de vedere tipologic să poată fi încadrată în mod general tipului I, conform clasificării realizate de Alexandru Szentmikloși (2009). Mult mai bine documentată, cea de-a doua locuință se încadrează tipului Ia²⁷, cea mai apropiată analogie găsindu-se în situl de la Hodoni-*Pustă*²⁸, dar totodată și în siturile de la Vinkovci-*Tržnica tell*²⁹ și Jabuka-*Leva obala Nadele*³⁰.

Tot în campania anului 2007 între m₆ și m₇ a fost cercetată o groapă menajeră conturată din stratul preistoric. Groapa are diametrul la gură de 1,1 m, baza acesteia cunoscând o ușoară cuprorire, lărgindu-se astfel până la 1,3 m. Adâncimea acesteia a fost de 1 m de la nivelul de conturare, umplutura omogenă, păstrând doar câteva fragmente ceramice atipice. Cel mai probabil groapa a reprezentat o anexă gospodărească, fiind utilizată ca și groapă de provizii care posibil să fi deservit locuința aflată la nici 3 m distanță.

Legat de locuirea de epoca bronzului a fost documentat și un șanț a cărui funcționalitate este dificil de precizat date fiind observațiile sumare asupra acestuia. Un sector al "șanțului" atribuit locuirii preistorice a fost surprins în timpul campaniei arheologice din anul 2001, în cadrul S₁₈, între m_{4,30} și m₂₃, deci pe o lungime de 18,7 m și

²⁴ Informație inedită. Jurnal de săpătură, campania 2007 (*mms.*).

²⁵ Medeleț, 1995, p. 292.

²⁶ *Ibidem*, p. 295.

²⁷ Szentmikloși, 2009, p. 152.

²⁸ Bejan, Benea, 1985, p. 188-189.

²⁹ Szentmikloși, 2009, p. 436-437 cu bibliografia.

³⁰ *Ibidem*, p. 386 cu bibliografia.

o adâncime de doar 1 m³¹ (Fig.2). Cercetarea din anul următor a evidențiat din nou prezența șanțului preistoric, acesta fiind surprins între m₀ și m₆ al S₁/2002 (S₂₀- c.f. indexului general al secțiunilor), de această dată fiind documentat pe o adâncime de 2,2–2,3 m și o lățime de 6 m³². Deschiderea la gură nu poate fi precizată cu exactitate, latura nordică depășind dimensiunea secțiunii înspre această direcție, însă credem că șanțul s-ar fi putut închide după încă 1,5–2 m (Fig. 4). De asemenea în anul 2005 a fost documentat în cadrul lui S₁, între m₇ și m₁₁, un segment al unui șanț care pornea din stratul de cultură preistoric, adâncimea acestuia fiind similară cu cea precizată în campania 2002. Din campania 2004 ne-a parvenit un profil al șanțului, acesta presupunând patru straturi de umplere, documentația fiind însă lacunară în ceea ce privește descrierea acestora (Fig.5). Considerăm că segmentele surprinse în campaniile 2002 și 2005 nu au legătură cu cel cercetat în anul 2001, cel din urmă menționat reprezentând mai degrabă o anomalie negativă, naturală a reliefului în cadrul platoului. Această zonă de tasare poate fi urmărită în teren, fiind totodată documentată și prin ridicarea topografică a sitului.

Cercetările desfășurate în 2007 au scos la lumină un alt segment al unui șanț care pornește din stratul de cultură de epoca bronzului, însă caracteristicile morfologice ale acestuia diferă de cele precizate pentru segmentele descrise anterior (Fig. 8). Șanțul a fost conturat în S₁/2007 și C₂/2007, între metrii 25–28, adâncimea sa maximă fiind de 0,38 m față de nivelul de conturare, având un profil trapezoidal, cu baza mare în sus. Șanțul s-a conturat la adâncimea de 1,25 m față de nivelul actual de călcare, are o deschidere la gură de 0,9 m îngustându-se apoi spre bază la 0,4 m (Fig. 11).

Umplutura complexului a presupus un sol de culoare brun închisă spre negru din care au fost recoltate fragmente ceramice atipice preistorice. În mare parte șanțul este distrus de gropi aparținând nivelurilor de Ev Mediu³³.

Funcționalitatea acestui complex este greu de stabilit în acest stadiu al cercetării, șanțul ieșind din tipicul structurilor de acest tip documentate ca aparținând preistoriei, în situl Sănnicolau Mare-*Seliște*. Un segment asemănător, sub aspectul caracteristicilor, a fost documentat și cu ocazia altor campanii însă a fost atribuit locuirii

³¹ Bejan, Grec, 2002, p. 283 (menționăm că documentația grafică lipsește).

³² *Idem*, 2003, p. 273; precizăm că în cadrul raportului se menționează în două rânduri faptul că în cursul campaniei anterioare a fost cercetat un șanț preistoric cu lățimea de 18 m [sic!] care se observă că împarte platoul în două zone, de NE și SV (în raportul campaniei 2001, cei 18 m desemnau lungimea). Totodată se menționează că șanțul cercetat în 2002 ar reprezenta un segment al structurii identificate în campania anterioară, însă conform documentației grafice anexate prezentului raport observăm că șanțul preistoric surprins acum nu putea avea o deschidere la gură mai mare de 7,5–8 m. În opinia noastră “*complexul arheologic*” cercetat în campania 2001, date fiind dimensiunile sale, nu reprezintă un șanț de apărare sau delimitare a spațiului ci mai degrabă o depresiune naturală la nivelul platoului. După cum bine se precizează și în raportul de săpătură acesta poate fi urmărit la suprafața terenului pe o lungime de 100 m, fapt confirmat și de ridicarea topografică a sitului.

³³ Informație inedită. Jurnal de săpătură, campania 2007 (*ms*)

sarmatice³⁴. Cea mai apropiată analogie pentru lumea sarmatică, a unei astfel de structuri, se referă la șanțul de fundare al unui gard descoperit în așezarea de la Foeni-Seliște³⁵, iar în ceea ce privește epoca bronzului un astfel de șanț a fost cercetat la Giroc-Mescal³⁶.

Fortificarea așezării de epoca bronzului documentată în punctul “Seliște” este oarecum stranie dat fiind faptul că la nici 1 km NNE se află o altă fortificație, care prin materialul arheologic salvat cu ocazia unor cercetări de teren poate fi de asemenea încadrată sfârșitului epocii bronzului³⁷. Cert este că pe platoul “Seliște” au fost documentate în mai multe etape un șanț de mici dimensiuni care, putea deține, cel mult, un rol de delimitare a spațiului și nicidecum unul de apărare. Totodată în două rânduri (2002 și 2005) au fost surprinse segmente ale unui șanț conturat în stratul de cultură de epoca bronzului, informațiile restrânse privind această structură nepermițându-ne atribuirea unei funcționalități clare. În campania din 2001 se mai precizează cercetarea unui complex cu lățimea de 18 m [sic!], acesta fiind considerat șanț de apărare preistoric. Caracteristicile acestui complex, coroborate cu specificitățile peisajului din arealul în care a fost surprins ne face să credem că în acest caz ne confruntăm cu o formă de relief negativă, probabil un meandru fosil sau o zonă de tasare.

Existența unei necropole plane de incinerare în punctul “Seliște” este documentată de cele patru morminte cercetate în cursul campaniilor din anii 2003–2004.

Un prim complex cu caracter funerar (M₁) a fost identificat în S₂/2003, din acesta păstrându-se partea inferioară a urnei, resturile cremației amestecate cu pământul de umplură al gropii, dar și fragmente dintr-un alt vas aparținând mormântului³⁸. În aceeași campanie a mai fost cercetat un al doilea mormânt (M₂) asupra căruia informațiile sunt lacunare, însă din materialul arheologic recuperat a fost posibilă reconstituirea urnei (Fig. 2). Totodată acestui complex îi este atribuit un fund de vas, însă starea fragmentară a acestuia ne permite doar să presupunem apartenența lui la categoria tipologică a castronului sau a străchinii, dar și o toartă trasă din buza unui vas, a cărei dimensiuni și morfologie sugerează forma unei căni. Dat fiind inventarul prezentat, cu rezervele de rigoare, putem vorbi de un mormânt de incinerare clasic în a cărui componență se regăsește “*triada*” de vase invocată de Florin Medeleț într-unul din studiile sale³⁹.

Campania anului 2004 completează informațiile asupra necropolei de epoca bronzului cu cele două morminte identificate în S₂/2004 (Fig. 5). Mormintele au apărut între m₂ și m_{6,5} ai secțiunii, fiind însă distruse de locuirile ulterioare. Unul dintre

³⁴ Bejan, Grec, 1997; 1998; *Idem*, 2003, p. 272-273. Documentația grafică contrazice observațiile rapoartelor de săpătură, astfel în planul general al secțiunilor cercetate între 1995 și 2003 șanțul apare ca fiind tăiat de o locuință sarmatică (indicația pe planul original “P” – postroman), ceea ce ar plasa segmentul de șanț într-o perioadă anterioară locuirii datate la începutul mileniului I.

³⁵ Szentmiklosi, Timoc, 2004-2005, p. 661; Pl. II, X/2.

³⁶ Gogâltan *et alii*, 2007, p.164.

³⁷ Dorogostaisky, Ardelean, 2014, p. 331-333.

³⁸ Bejan *et alii*, 2004, p. 295.

³⁹ Medeleț, 1995, p. 294.

morminte (M_1) a fost identificat exclusiv prin câteva fragmente ceramice atipice și oasele cremației, pe când în cazul celui de-al doilea (M_2) au fost identificate părți din zona superioară a urnei⁴⁰.

Materiale ceramice încadrabile epocii bronzului au fost identificate și în contexte inedite, astfel în campania anului 2005 cercetarea complexului $M_7/2005$, reprezentând un mormânt de înhumăție sarmatic, a relevat reutilizarea a două vase, încadrabile etapei finale a epocii bronzului, pe post de ofrandă depusă la capul defunctului⁴¹. Tipologic vasele se încadrează categoriei cănilor, ambele fiind de mici dimensiuni.

4. Materialele ceramice și cronologia așezării

Materialul arheologic încadrabil epocii bronzului salvat cu ocazia cercetărilor sistematice desfășurate în punctul “Seliște”, deși redus din punct de vedere cantitativ, este într-o anumită măsură reprezentativ pentru locuirea de aici, oferindu-ne repere generale referitoare la încadrarea cronologică a așezării. Materialul este reprezentat în principal de părți de vas, în unele cazuri, pe baza acestuia, putându-se doar aproxima categoriile tipologice din care fac parte.

O primă categorie a părților de vas documentate în așezare se referă la cea a torților. Deși restrânse ca număr, acestea sub aspect morfologic sunt diverse, astfel distingem toarta triunghiulară în secțiune (Pl. 1/1), cea ovaloidă (Pl. 1/2), precum și un exemplar de toartă rectangulară în secțiune (Pl. 1/3). Cea din urmă toartă, raportat la celelalte, este mai masivă, are un aspect semifin dat de cioburile pisate cu granulație mare utilizate ca și degresant. Pe de altă parte, primul tip menționat păstrează un decor canelat dispus longitudinal, aspectul acesteia este unul fin, materialul de degresare al pastei fiind similar celui anterior doar că cioburile au fost pisate mai fin.

Fundurile de vas prezintă un aspect grosier dat atât de materialul de degresare, dar și de slaba calitate a arderii, aceasta fiind reducătoare. Zona exterioară a acestora prezintă de asemenea urme ale unor arderi secundare. Sub aspectul morfologiei două dintre acestea (Pl. 1/4–5) prezintă o talpă slab profilată, cel de-al treilea (Pl. 1/6) fiind simplu fără a deține particularități anume. Din nefericire părțile păstrate nu ne oferă indicii suficiente în vederea atribuirii acestora unei anumite categorii tipologice, dar prezența urmelor de ardere secundară, coroborate cu aspectul grosier și cu grosimea pereților care variază între 1,2 și 2 cm ne face să credem că acestea fac parte din categoria oalei.

Buzele de vas sunt mult mai bine reprezentate, individualizându-se, în principal, tipul evazat și cel drept. După morfologia prezentată, se poate considera că o parte a buzelor evazate (Pl. 2/2–4; Pl. 3/1–3) au aparținut unor amfore, acestea având un aspect fin, realizate din pastă bine frământată, degresarea acesteia făcându-se cu ajutorul nisipului fin în combinație cu cioburile pisate, cu granulație mică. Arderea în acest caz a fost bună reducătoare, suprafețele fiind tratate cu un slip, bine păstrat, a cărui culoare variază de la brun închis la cenușiu. Într-un singur caz este prezentă fațetarea (Pl. 2/7). Totodată există și o serie de buze (Pl. 1/8–12; Pl. 2/1, 5–6) care nu ne permit asocierea acestora cu o anumită categorie tipologică, dat fiind gradul ridicat de fragmentare, însă

⁴⁰ Bejan, Măruia, 2005, p. 328.

⁴¹ Bejan *et alii*, 2011, p. 164.

păstrează elemente de decor precum creștăturile oblice (Pl. 1/11) sau alveolele (Pl. 1/12; 2/6) ambele fiind dispuse pe partea superioară a buzei. Remarcăm de asemenea prezența unui lob (Pl. 1/7), acesta aparținând în vechime de o strachină sau un castron lobat.

Străchinile sunt reprezentate prin trei buze invazate (Pl. 3/4–6). Acestea au fost realizate dintr-o pastă de bună calitate, degresată cu nisip fin sau cioburi pisate cu granularitate mică, ceea ce face ca vasele să aparțină speciei fine. Arderea a fost reducătoare în toate cele trei cazuri, suprafețele fiind tratate cu un slip păstrat în bune condiții, culoarea variind de la brun închis la negru. Două dintre cele trei străchini presupun buze pe care s-a practicat fațetarea, aceasta fiind mai mult (Pl. 3/5) sau mai puțin evidentă (Pl. 3/4). Ca și elemente de decor, se mai remarcă într-un singur caz (Pl. 3/6) prezența canelurii fine dispuse oblic pe umărul vasului, precum și aplicarea unui buton sub zona diametrului maxim.

Vasele miniaturale au fost documentate prin prezența cănilor bitronconice de mici dimensiuni (Pl. 3/8–9), precum și prin fragmente de buză aparținând unor vase de tip tronconic (Pl. 3/7) și pântecos (Pl. 3/10)⁴². Vasele fac parte din specia fină, pasta utilizată în modelarea acestora fiind degresată cu ajutorul nisipului fin. Sunt prezente ambele tipuri de ardere, acestea generând culori specifice. Un singur vas prezintă decor (Pl. 3/9), acesta constând în caneluri fine dispuse atât orizontal, pe gâtul vasului, cât și vertical pe pântecul acestuia.

Exceptând părțile de vas descrise mai sus cercetarea a surprins de asemenea și vase întregi sau întregibile care pot fi lesne încadrate tipologic. În acest sens în campania 1997, în stratul de cultură, a fost identificată o cană joasă cu pereții drepți, care în vechime era prevăzută cu o toată trasă din buză (Pl. 3/11). Cana este de mici dimensiuni, are o formă alungită, un aspect fin, fiind lucrată dintr-o pastă de bună calitate degresată cu nisip fin și fragmente ceramice pisate în granulație mică. Vasul este de culoare neagră, acesta fiind supus unei arderi reducătoare.

Campaniile 2003–2004 au scos la lumină patru morminte de incinerare, din cadrul a două astfel de complexe provenind o serie de materiale reîntregibile. În acest sens din M₂/2003 au fost recuperate, pe lângă fragmente ceramice care doar sugerează apartenența acestora la categoria tipologică a cănilor (Pl. 4/2) sau a străchinii (Pl. 4/3), și materiale ceramice care au permis reîntregirea urnei, excepție făcând gâtul și buza acesteia. Urna este de dimensiuni mari, are o formă bitronconică, cu partea inferioară alungită, iar cea superioară scurtă și dreaptă, ceea ce ne permite încadrarea sa în categoria amforelor zvelte. Urna a fost prevăzută cu două torți tubulare amplasate sub zona diametrului maxim, acestea fiind secondate pe același registru de butoni de formă conică. Pe umărul vasului sunt amplasați de asemenea patru butoni de formă conică, dispuși simetric unul față de celălalt. Pântecul vasului este decorat de jur împrejur cu caneluri fine dispuse vertical, excepție făcând zona în care sunt amplasați butonii.

⁴² Lipsa părții inferioare a vasului nu ne permite încadrarea acestuia în categoria vaselor globulare. Acest fragment de vas își găsește bune analogii la Șagu Sit A1_1, Cx 33 (Sava, Hurezan, Mărginean, 2011, p. 91, Fig. 170.).

Gâtul păstrează de asemenea un decor format dintr-un registru de caneluri fine dispuse orizontal.

Din M₂/2004 provine partea superioară a unei amfore (urne), aceasta având diametrul gurii de 25 cm (Pl. 4/4). Urna poate fi încadrată speciei ceramice fine, lutul fiind degresat cu un amestec din nisip fin și fragmente ceramice pisate. Arderea a fost reducătoare, suprafața vasului fiind de culoare neagră. Gâtul urnei este decorat cu caneluri dispuse orizontal, intercalate de o nervură ușor crestată. Sub acest decor, se constituie un alt registru cu ornament canelat dispus în ghirlandă. Delimitarea dintre gât și pântec se constituie într-o ușoară șanțuire, cel din urmă păstrând de asemenea un decor sub forma unor caneluri late dispuse vertical.

Dintr-un mormânt aparținând necropolei sarmatice provin și două căni de epoca bronzului (Pl. 4/7–8), acestea fiind utilizate în acel context pe post de ofrandă depusă la capul defunctului. Descrierea detaliată a acestora a fost realizată cu ocazia publicării mormântului respectiv⁴³, astfel conform caracteristicilor menționate, cele două căni pot fi încadrate etapei Cruceni-Belegiș II, lipsa decorului (Pl. 4/8) sau practicarea unui decor exclusiv canelat dispus vertical pe pântecul vasului (Pl.4/7) reprezintă una dintre caracteristicile acestei faze⁴⁴.

În campania 2007 a fost identificată în cadrul unei locuințe un vas care aparține tipologic categoriei oalei (Pl. 4/6). Vasul este grosier, pasta are un aspect neomogen fiind degresată cu cioburi pisate cu granulație mare. Arderea a fost una inegală culoarea având diferite nuanțe de brun. Vasul are un aspect pântecos, deschiderea la gură fiind însă de doar 13 cm, iar din buză au fost trase două toarte. În zona inferioară pereții păstrează urme ale unor arderi secundare. Oalele sunt în general slab documentate în cadrul repertoriului ceramic al culturii Cruceni-Belegiș.

Fără a putea preciza contextul arheologic sau campania în care a fost identificată, menționăm și prezența unei căni cu corpul globular, fundul acesteia fiind plat și slab profilat (Pl. 4/5). Cana cel mai probabil a avut o toartă supraînălțată, trasă din buză. Maniera de realizare plasează acest vas în specia ceramicii fine, fiind realizat dintr-o pastă omogenă degresată cu nisip fin, arderea fiind realizată la negru.

Elementele definitorii ale materialului arheologic descris mai sus ne permit într-o anumită măsură precizarea unor repere cronologice a locuirii preistorice documentată în punctul “Seliște”. Un prim element de datare se leagă de prezența unor buze invazate aparținând unor străchini, în unele cazuri constatându-se fațetarea acestora. Asocierea celor două elemente poate fi atribuită, în acest caz, etapei Cruceni-Belegiș II, situație documentată la Deta-Dudărie (C.28, C.43)⁴⁵, Timișoara-Fratelia⁴⁶, Liebling⁴⁷ sau la Privlanka-Gradina⁴⁸. Deși nu poate fi supusă unei încadrări cronologice strânse,

⁴³ Bejan *et alii*, 2011, p. 167; Pl. II.3, Pl. IV.3; Pl. II.4, PL. IV.4.

⁴⁴ Vezi pe larg la Gumă, 1997, p. 65.

⁴⁵ Szentmiklosi, 2005, p. 642, 645.

⁴⁶ Stăvilă, 2012, p. 36, 38, Fig. 15.

⁴⁷ Floca, 2013, p. 109.

⁴⁸ Forenbaher, 1991, p. Fig. 4/5.

având o utilizare atât în etapa Bz.D⁴⁹, cât și în Ha A⁵⁰ strachina cu buză lobată reprezintă o certitudine în situl Sânnicolau Mare-*Seliște* prin prezența unui lob caracteristic.

Forma bitronconică a celor două amfore (Pl. 4/1, 4) coroborată cu decorul constituit prin asocierea exclusivă a proeminențelor conice și a canelurii reprezintă un argument în plus pentru încadrarea locuirii în etapa finală a manifestărilor culturale amintite mai sus. Canelura ca element definitoriu a fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș va cunoaște la acest orizont o generalizare, fiind apoi intens utilizată ca formă de ornamentare în etapa cronologică următoare⁵¹. Prezența decorului similar celui documentat de noi este întâlnit și pe amforele de la Timișoara-*Fratelia*⁵², Moldova Nouă-*Cariera de banatite*⁵³ și pe unele vase descoperite la Șagu⁵⁴. Tot pe aceleași coordonate, privind decorul, se înscrie și fragmentul de strachină ornamentat cu caneluri dispuse oblic pe buză și proeminență conică sub diametrul maxim (Pl. 3/6).

Un alt element care situează încadrarea așezării în cea de-a doua etapă de dezvoltare a manifestărilor de tip Cruceni-Belegiș se referă la cămile bitronconice decorate exclusiv cu caneluri dispuse vertical pe pântec sau orizontal pe gâtul vasului (Pl. 3/9; 4/7). De asemenea absența decorului de pe unele căni reprezintă un argument în plus în confirmarea celor afirmate mai sus.

Se poate observa lesne că materialul arheologic discutat încadrează locuirea de epoca bronzului de la Sânnicolau Mare-*Seliște* în orizontul Bronzului Târziu II⁵⁵ (Bz. D în special cu anumite elemente care pot fi întâlnite și în faza Ha A₁), adică undeva între 1300 și 1150/1100 îHr. O datare mai timpurie nu considerăm a se impune dată fiind absența oricăror elemente caracteristice fazei I a culturii discutate.

5. Concluzii

Contribuția de față a avut ca scop principal scoaterea din uitare a materialului de epoca bronzului salvat cu prilejul celor 13 campanii desfășurate pe platoul “Seliște”. Deși nivelul de epoca bronzului și implicit locuirea nu este una de durată, comparativ cu celelalte perioade, a fost posibilă documentarea atât a unor structuri de locuit, constând în locuințe, anexe ale acestora sau șanțuri cu rol de delimitare a spațiului sau în unele cazuri cu posibil rol defensiv, cât și complexe cu caracter funerar, reprezentate de cele patru morminte de incinerare. Din nefericire observațiile restrânse privitoare la contextele arheologice legate de cercetarea așezării preistorice de aici ne-a împiedicat de cele mai multe ori în construirea unui discurs coerent, însă chiar și așa a fost posibilă conturarea unei imagini de ansamblu asupra a ceea ce a însemnat civilizația epocii bronzului în situl Sânnicolau Mare-*Seliște*.

⁴⁹ Străchini lobate pentru acest orizont au fost documentate în depozitul de vase de la Debrecen; Szabo, 2004, p.112, Abb. 12/26-29.

⁵⁰ Stratan, Vulpe 1977, Taf. 4/6a-b; 5/218; 15

⁵¹ Tasić 1984, p. 33; Szentmiklosi, 2006, p. 233; *Idem*, 2009, 132-134.

⁵² Gumă, 1995, p. 119, Pl.13.

⁵³ *Idem*, 1997, p. 254, Pl. LXXX/3.

⁵⁴ Sava, Hurezan, Mărginean, 2011, p. 92, Fig. 171, 172.

⁵⁵ Gogâltan, 2000, p. 40.

Mulțumiri

Dorim pe această cale să aducem mulțumiri prof. univ. dr. Adrian Bejan, care cu generozitate ne-a pus la dispoziție materialul arheologic, precum și observațiile de săpătură. De asemenea, dorim să aducem mulțumire Andreei Pană și d-lui Răsvan Găvan pentru promptitudinea arătată în restaurarea materialului arheologic. Nu în ultimul rând recunoștința noastră se îndreaptă către Alina Gheorghe care cu amabilitate a ilustrat acest studiu.

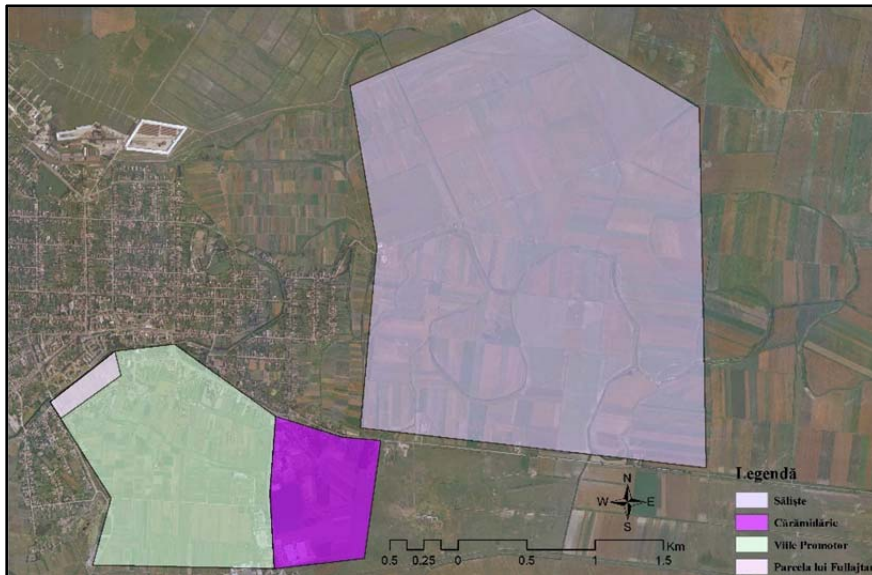

Fig. 1 Areele din hotarul localității Sânnicolau Mare în care au fost cercetate vestigiile ale epocii bronzului

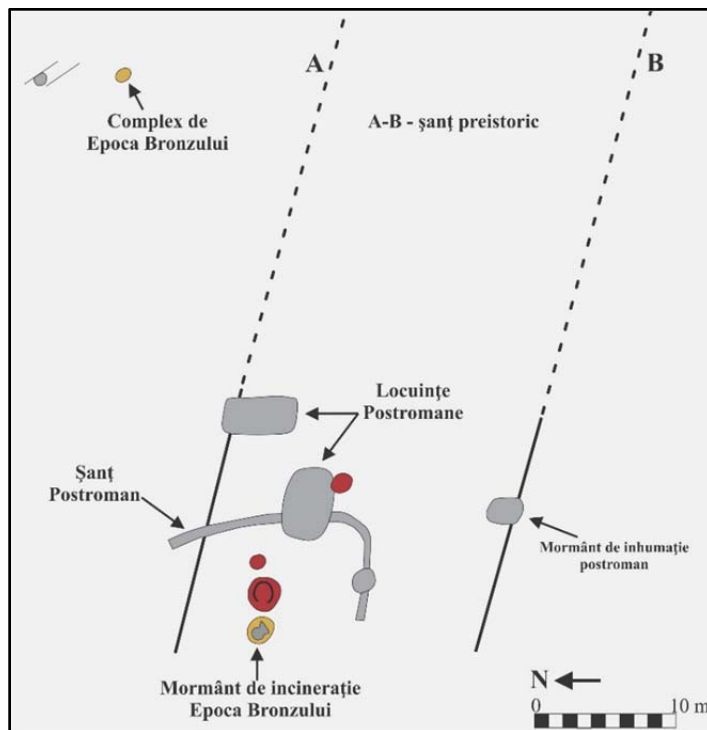

Fig. 2 Locuirea de epoca bronzului și cea postromană. Extras din planul general al săpăturilor. Campaniile 1995-2003

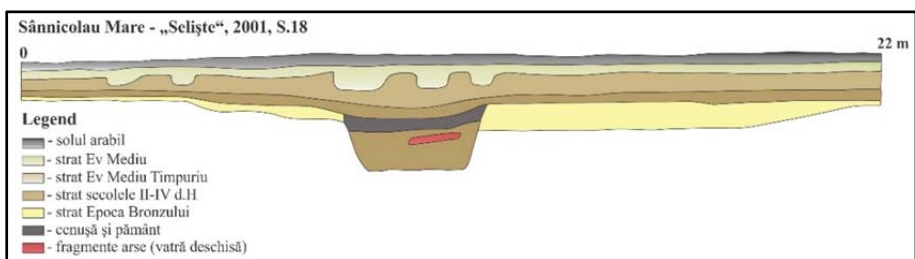

Fig. 3. Profilul S.18/2001 cu surprinderea stratului de cultură de epoca bronzului.

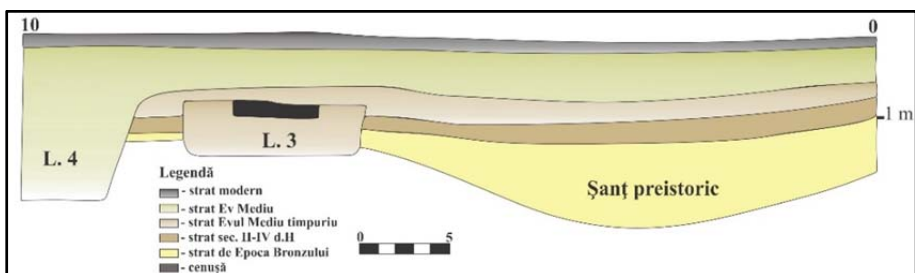

Fig. 4. M₀₋₁₀ ai profilului S.20/2002 cu documentarea șanțului preistoric.

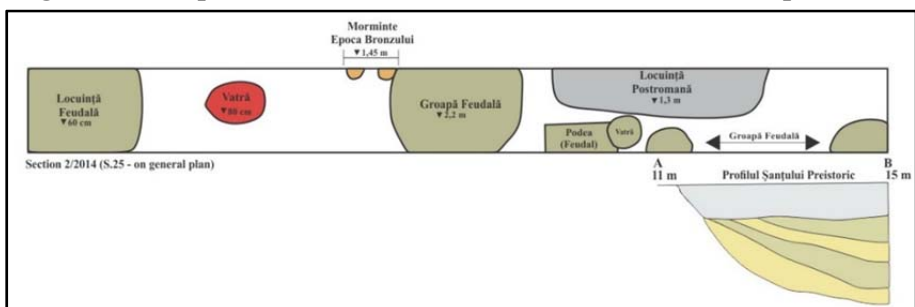

Fig. 5. Planul lui S.25/2004 cu surprinderea a două morminte de epoca bronzului și a șanțului preistoric.

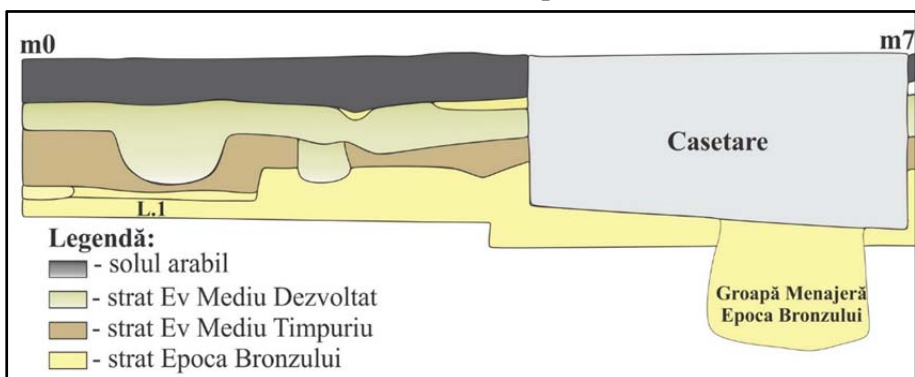
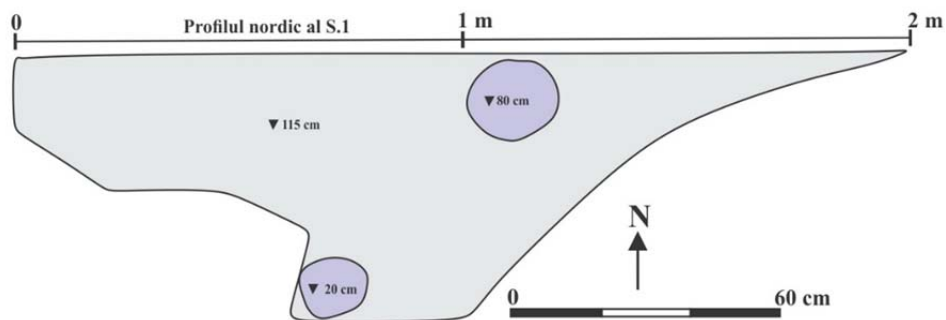
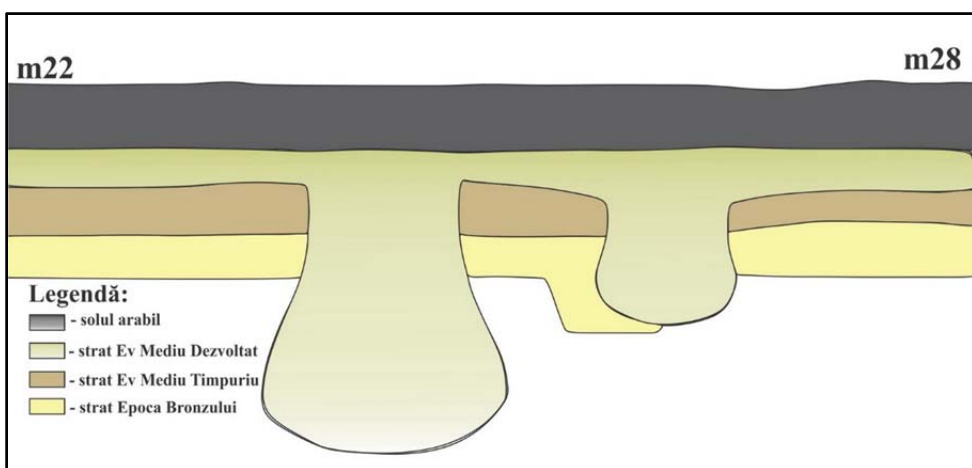
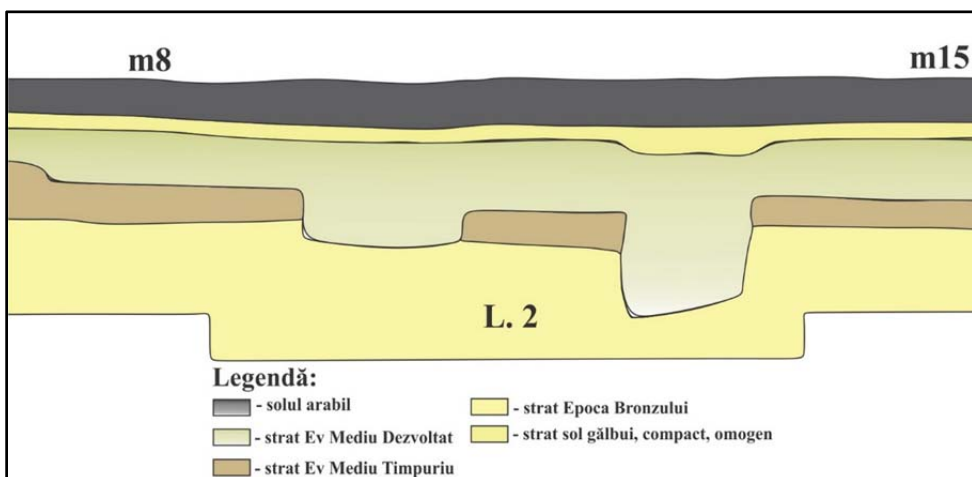

Fig. 6. M₀₋₇ ai profilului S.1/2007 cu surprinderea L.1 și a gropii menajere.

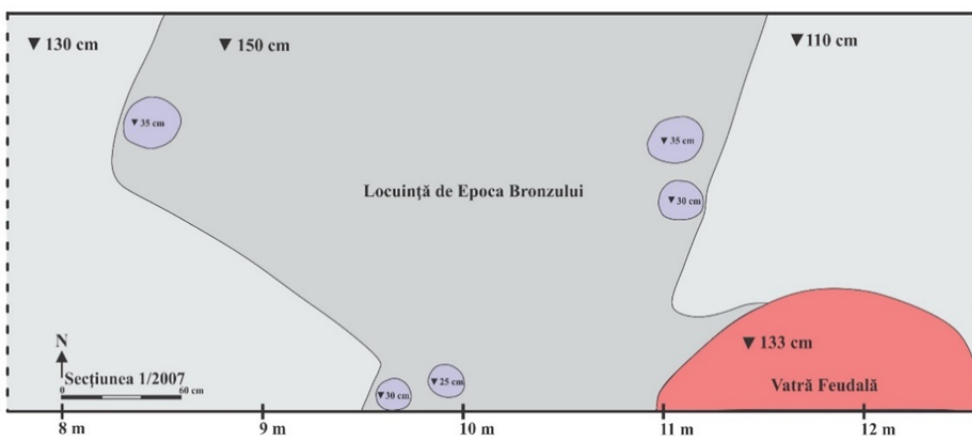

Fig. 10. Planul locuinței 2 documentată în S1/2007.

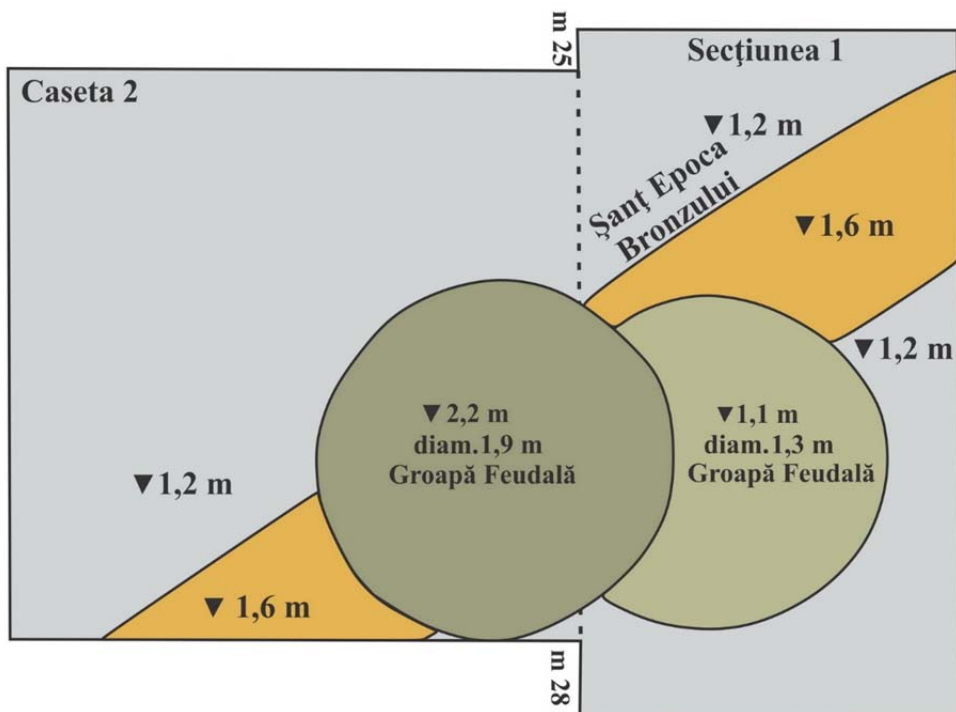
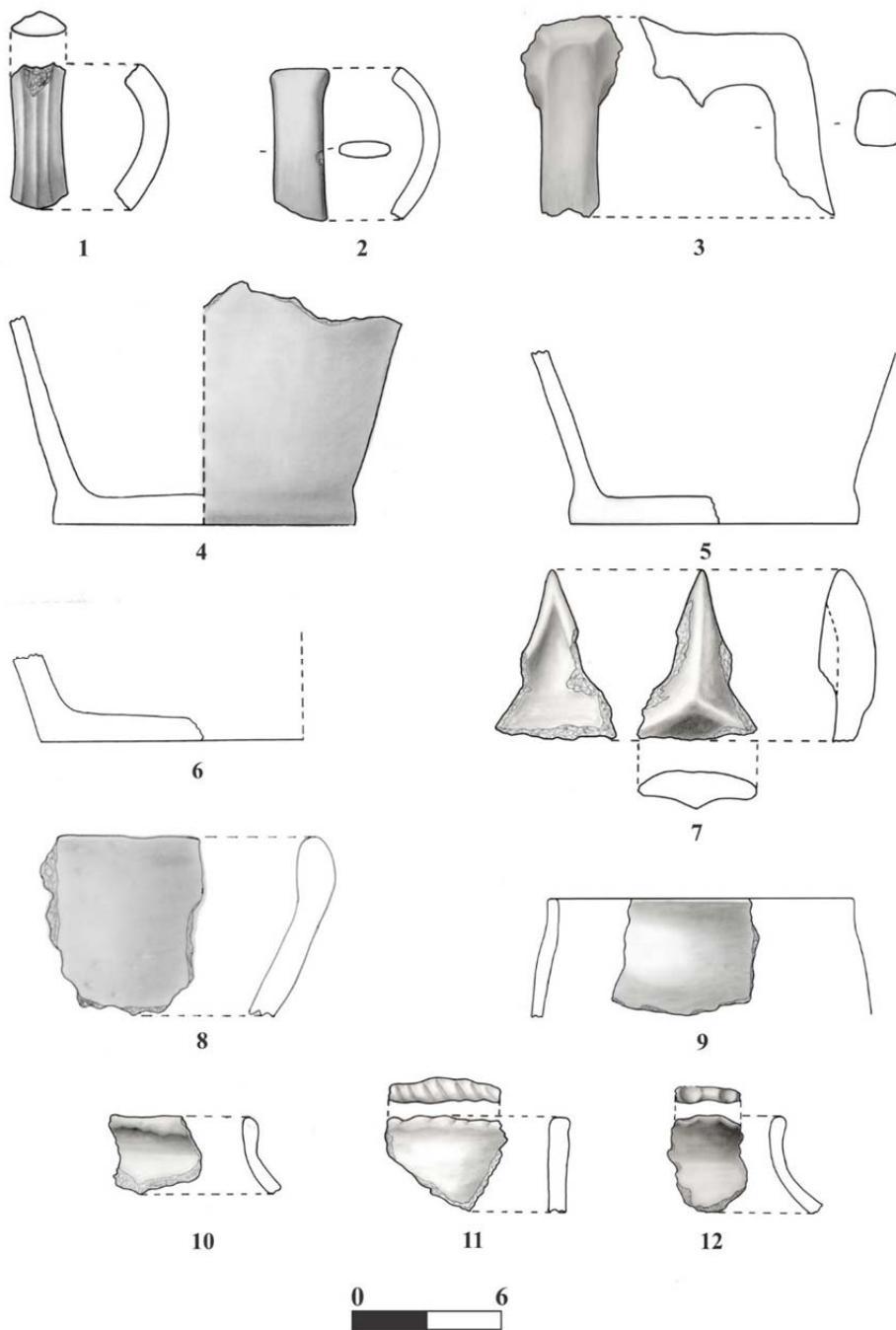
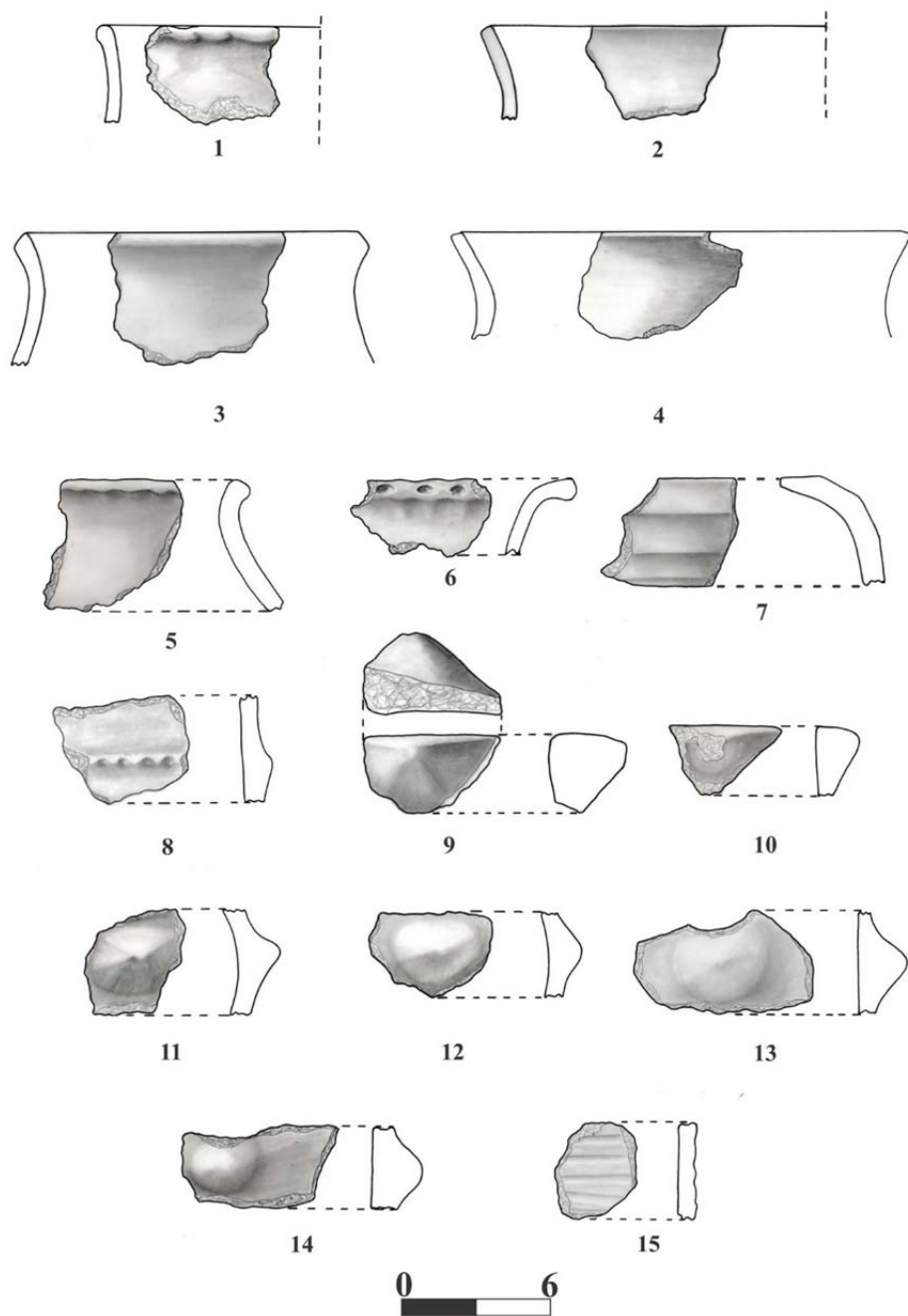

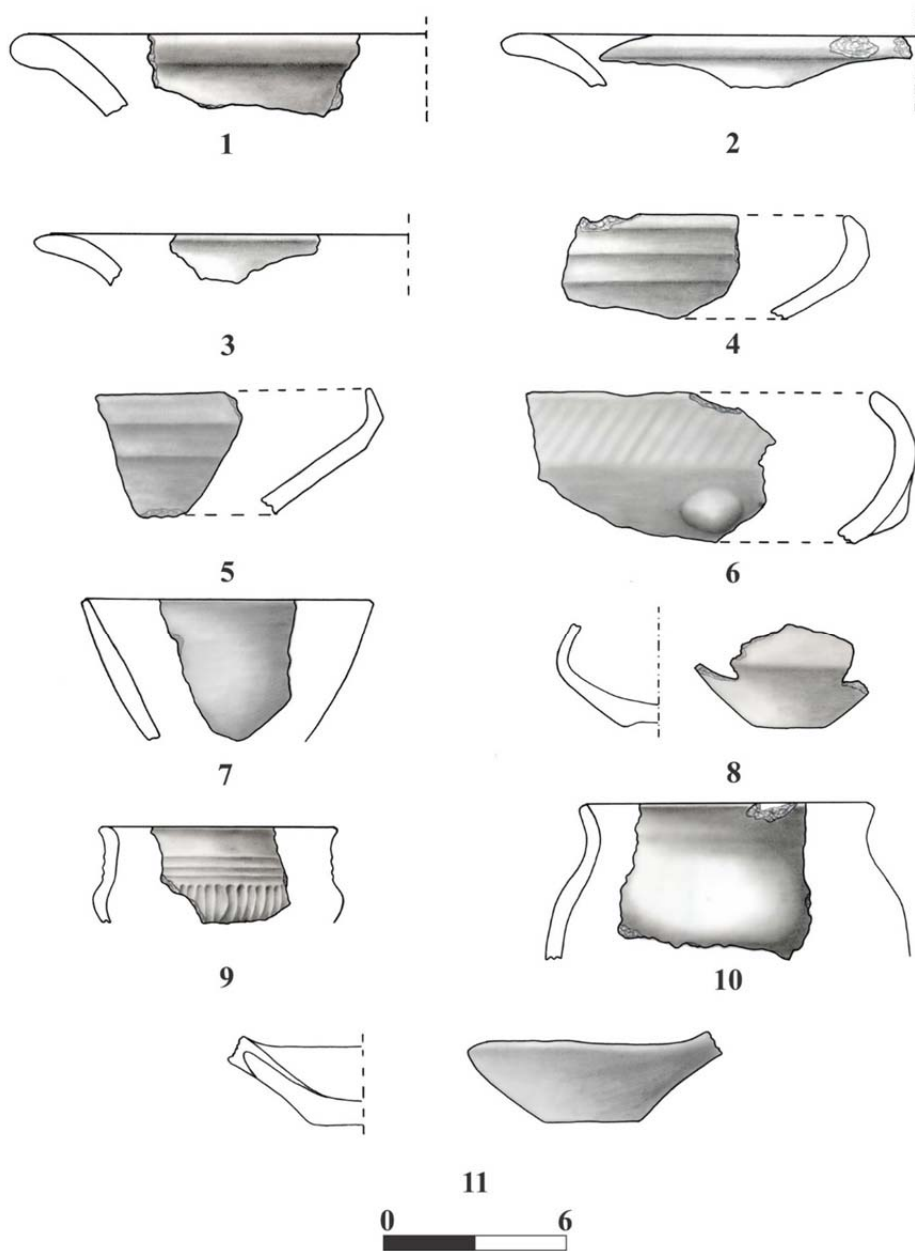
Fig. 11. Șanțul preistoric documentat în cadrul S1/2007.

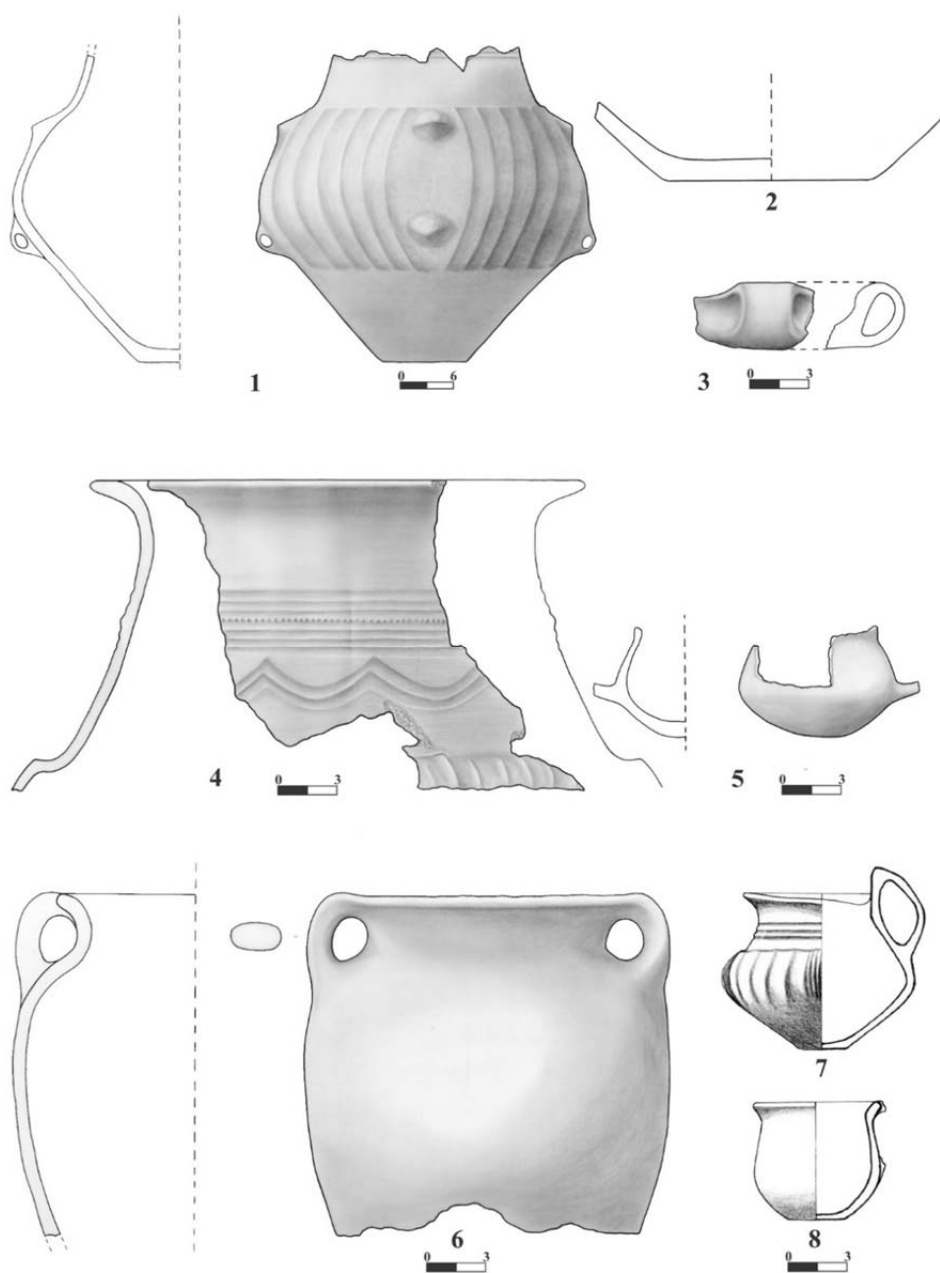
**Pl. 1. Materiale arheologice recuperate din cadrul locurii de epoca bronzului:
1–3 tipuri de torți; 4–6 tipuri de funduri de vas; 7–12 buze de vas.**

**Pl. 2. Materiale arheologice recuperate din cadrul locuirii de epoca bronzului:
 1-6 - tipuri ale buzelor de vas; 7 - buză de vas (amforă); 8 - brâu alveolar;
 9-14 - butoni/proeminențe conice; 15 - incizie lată.**

**Pl. 3. Materiale arheologice recuperate din cadrul locuirii de epoca bronzului:
 1-3 - buze de vas (amfore); 4-6 - buze de vas (străchini);
 7-10 - vase miniaturale; 11-cană joasă cu pereți drepți.**

**Pl. 3. Materiale arheologice recuperate din cadrul locuirii de epoca bronzului:
 1–3 - inventarul lui M₂/2003; 4 - inventarul lui M₂/2004; 5 - cană globulară;
 6 - oală; 7–8 - inventarul lui M₇/2005⁵⁶.**

⁵⁶ *apud* Bejan, Măruia, Tănase, 2011, p. 178, Pl.II/3-4.

BIBLIOGRAFIE

- Bader, 1983 Bader, Tiberiu, *Die Fibeln in Rumänien*, Munchen, 1983, 144 p., ISBN 3406087140.
- Bejan, Benea, 1985 Bejan, Adrian; Benea, Doina, *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă. Raport preliminar 1979-1984*, În: *Banatica*, VIII, 1985, p. 187-201.
- Bejan, Grec, 1997 Bejan, Adrian; Grec, Marius, *Sânnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, 1997, on-line <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=555&d=Sannicolau-Mare-Timis-Seliste-1997>
- Bejan, Grec, 1998 Bejan, Adrian; Grec, Marius, *Sânnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, 1998, on-line <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1697&d=Sannicolau-Mare-Timis-Seliste-1998>
- Bejan, Grec, 2002 Bejan, Adrian; Grec, Marius, *Sânnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, În: Angelescu, Mircea Victor; Borș, Corina; Vasilescu, Florela; Bem, Carmen; Tănăsescu, Bogdan Florin; Udrea, Florentina; Vasilescu, Tiberiu; Andrei, Vasile; Jercan, Paula; Laptica, Roberto; Miu, Cosmin; Balasa, Bianca; Blajan, Mariana; Nicolau, Mihaela, *Cronica Cercetărilor Arheologice - campania 2001*, [prezentată la] A XXXVI-a sesiune națională de rapoarte arheologice: Buziaș, 28 mai - 1 iunie 2002, Ministerul Culturii și Cultelor. Direcția Generală a Patrimoniului Cultural, Direcția Arheologie, Comisia Națională de Arheologie, Muzeul Banatului Timișoara, CIMEC - Institutul de Memorie Culturală, București, S.C. DAIM PH, 2002, 520 pg., ISBN 973-85287-6-3; p. 282-284.
- Bejan, Grec, 2003 Bejan, Adrian; Grec, Marius, *Sânnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, În: Angelescu, Mircea Victor; Borș, Corina; Vasilescu, Florela (eds), Bem, Carmen; Tănăsescu, Bogdan, Vasilescu, Tiberiu (red.) [et alii], *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002*, [prezentată la] A XXXVII-a ediție a Sesiunii Anuale de rapoarte Arheologice, Covasna, 2–6 iunie 2003, Ministerul Culturii și Cultelor, Comisia Națională de Arheologie, Direcția Generală a Patrimoniului Cultural, Direcția Arheologie, Muzeul Carpaților Răsăriteni – Sfântu Gheorghe, cIMeC – Institutul de Memorie Culturală, 2003, 520 pg., ISBN 973-7930-02-9; p.271-273.
- Bejan et alii, 2004 Bejan, Adrian; Măruia, Liviu; Grec, Marius, *Sânnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, În: Angelescu, Mircea Victor; Oberländer-Târnoveanu, Irina; Vasilescu, Florela (eds), Bem, Carmen; Jercan, Paula; Nicolae, Irina (red.) *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003*, [prezentată la] A XXXVIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Cluj-Napoca, 26–

- 29 mai 2004, Ministerul Culturii și Cultelor, Comisia Națională de Arheologie, Direcția Monumente Istorice și Muzeu, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, ciMeC- Institutul de Memorie Culturală, 2004, 524 p., ISBN 973-7930-06-1; p. 294-296.
- Bejan, Măruia, 2005 Bejan, Adrian; Măruia, Liviu, *Sănnicolau Mare, județ Timiș, punct Seliște*, În: Angelescu, Mircea Victor; Oberländer-Târnoveanu, Irina; Vasilescu, Florela (eds), Bem, Carmen; Nicolae, Irina (red.), ***Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2004***, [prezentată la] A XXXIX-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Jupiter - Mangalia, 25–28 mai 2005, Ministerul Culturii și Cultelor, Comisia Națională de Arheologie, Direcția Generală Patrimoniu Cultural Național, Muzeul de Arheologie “Calatis” Mangalia, ciMeC - Institutul de Memorie Culturală, 2005, 531 p. + 5 hărți, ISBN 973-7930-03-7; p. 327-329.
- Bejan et alii, 2011 Bejan, Adrian; Măruia, Liviu; Tănase, Daniela, *Un mormânt cu podoabe de aur din epoca sarmatică timpurie descoperit la Sănnicolau Mare-Seliște, (jud. Timiș)*, În: *Analele Banatului. Serie Nouă, Arheologie-Istorie*, XIX, 2011, p.161-180.
- Dorogostaisky, Ardelean, 2014 Dorogostaisky, Leonard; Ardelean, Adrian, *Rezultatele cercetărilor de teren (2014) a patru mari așezări fortificate de la sfârșitul epocii bronzului din Câmpia de Vest: Biled-Șandra, Cenei, Sănnicolau Mare și Pecica*, În: *ArheoVest*, Nr. II: [Simpozion ArheoVest, Ediția a II-a:] *In Honorem Gheorghe Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare*, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2014, Vol. 1: [12] + XXIV + [2] + 33–492 + [2] pg. + DVD, Vol. 2: [10] + [2] + 497–1013 + [2] pg., ISBN 978-963-315-228-7 (Összes/General), ISBN 978-963-315-220-1 (Vol. 1), ISBN 978-963-315-221-8 (Vol. 2); Vol. 1, *on-line* <http://arheovest.com/simpozion/arheovest2/13.pdf>, p. 323-347.
- Floca, 2013 Floca, Cristian, ***Liebling. Monografie arheologică***, Timișoara, 2013, 361 pg., ISBN 978-973-592-318-1.
- Forenbaher, 1991 Forenbaher, Staső., *Nalazišta grupe „Belegiš“ u istočnoj Slavoniji (Sites of the Late Bronze Age “Belegiš II” group in Eastern Slavonia)*, în *Opuscula archaeologica*, 15, 1991, p. 47-69.
- Girić, 1987 Girić, Milorad, *Naselja Moriške kulture*, În: *Rada Vojvodanskog Muzeja*, 30, 1986-1987, p. 71-83.
- Gogâltan et alii, 2007 Gogâltan, Florin; Szentmiklosi, Alexandru; Cedică, Valentin; Drența, Anatolie; Dumbravă, Cristian; Popescu, Andra; Preda, Roxana, *Giroc. com.Giroc, jud. Timiș, punct Mescal*, În: Angelescu, Mircea Victor; Vasilescu, Florela (eds); Bem, Carmen;

- Nicolae, Irina (red.) [*et alii*], ***Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2006***, [prezentată la] a XLI-a ediție a Sesiunii Anuale de Rapoarte Arheologice, Tulcea, 29 mai–1 iunie 2006, Ministerul Culturii și Cultelor, Comisia Națională de Arheologie, Direcția Generală Patrimoniu Cultural Național, Direcția Monumente Istorice și Arheologice, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, ciMeC - Institutul de Memorie Culturală, 2007, 548 p., ISBN 978-973-87004-9-9; p. 163-165.
- Gogâltan, 1995 Gogâltan, Florin, *Die Frühe Bronzezeit im Südwesten Rumäniens. Stand der Forschung*, În: *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 55-79.
- Gogâltan, 1996 Gogâltan, Florin, *About the Early Bronze Age in the Romanian Banat*, În: Nikola, Tasić (ed), ***The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.***, Belgrade-Vršac, 1996, 293 pg., ISBN 8671790231; p. 43-67.
- Gogâltan, 1999 Gogâltan, Florin, ***Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal***, Timișoara, 1999, 366 pg., ISBN 973-9400-65-5.
- Gogâltan, 2000 Gogâltan, Florin, *Aspecte privind metalurgia bronzului în bazinele carpatic. Ciocanele și nicovalele cu toc de înmănușare din România (Aspekte der bronzeverarbeitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhämmer und Tüllenambosse aus Rumänien)*, În: *Ephemeris Napocensis*, IX-X, 1999-2000 (2000), p. 5-59.
- Gumă 1993 Gumă, Marian, ***Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României***, București, 1993, 306 pg., ISBN 973-95349-5-3.
- Gumă, 1995 Gumă, Marian, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia, and north-western Bulgaria. A short review*, În: *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 99-137.
- Gumă, 1997 Gumă, Marian, ***Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat / Chronological Levels and Cultural Entities***, Timișoara, 1997, 260 pg. ISBN 973-578-272-3.
- Khün, 1910 Khün, Lajos, *Bronzkori telepröl Nagyszentmiklóson*, În: *Archaeologiai Értesítő*, Uj Folyam, XXX. Kötet, 1910, p. 356-359.
- Luca, 2010 Luca, Sabin Adrian, ***Descoperiri arheologice din Banatul românesc - Repertoriu*** -, ediția a doua, revăzută și adăugită, Bibliotheca Bruckenthal, XLVI, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, Ed. Altip S.A. - Alba Iulia, 2010, 344 pg., ISBN 978-973-117-261-3;
- Luminosu, 1972 Luminosu, Doru, *Contribuție la cunoașterea istoricului cercetărilor privind cultura Periam-Pecica de pe teritoriul R.S România*, În: *Tibiscus*, 3, 1972, p. 27-34.
- Măruia *et alii*, 2011 Măruia, Liviu; Micle, Dorel; Cîntar, Adrian; Ardelean, Mircea; Stavilă, Andrei; Bolcu, Lavinia; Borlea, Oana; Horak, Petru;

- Timoc, Călin; Floca, Cristian; Vidra Lucian, *ArheoGIS. Baza de date a siturilor arheologice cuprinse în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Cluj-Napoca, 2011, 601 pg., ISBN 978-606-8191-23-2.
- Medeleț, 1995 Medeleț, Florin, *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la traccii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)*, În: *Acta Musei Napocensis*, 32, I, 1995, p. 289-302.
- Medeleț, Bugilan, 1987 Medeleț, Florin; Bugilan, Ioan, *Contribuții la probelema și la repertoriul movilelor de pământ în Banat*, În: *Banatica*, IX, 1987, p. 87-198.
- Moga, Gudea, 1975 Moga, Marius; Gudea, Nicolae, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, În: *Tibiscus*, 4, 1975, p.129-146.
- Petrescu-Dâmbovița, 1977 Petrescu-Dâmbovița, Mircea, *Depozitele de bronzuri din România*, Biblioteca de Arheologie, XXX, Ed. Academiei RSR, București, 1977, 390 pg.
- Rusu, 1977 Rusu, Mircea, *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*, În: *Banatica*, 4, 1977, pp.169-213.
- Sava, Hurezan, Mărginean, 2011 Sava, Victor; Hurezan, Pascu; Mărginean, Florin; *Șagu. Sit A1_1. O așezare a epocii finale a bronzului la Mureșul de Jos*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2011, 133 pg., ISBN 978-606-543-215-4.
- Soroceanu, 1991 Soroceanu, Tudor, *Studien zur Mures-Kultur*, Buch am Erlbach, 1991, 170 pg., ISBN 3-924734-25-9.
- Stavilă, 2012 Stavilă, Andrei, *The pottery from the Bronze Age settlement of Timișoara-„Fratelia”*. A general statistical approach, În: *Annales d'Université Valahia Târgoviște Section d' Archeologie et d' Histoire*, XIV, No. 2, 2012, p. 29-45.
- Stratan, Vulpe 1977 Stratan, Ion; Vulpe, Alexandru, *Der Hügel von Susani*, În: *Prähistorische Zeitschrift*, 52, 1977, p. 28-60.
- Szabo, 2004 Szabó, V. Gábor, *A Tiszacsegei edénydepó. Újabban adatok a Tisza-Vidéki késő bronzkori edénydeponálás Szokásához*, În: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve –Studia Archaeologica*, X, (2004), p. 81-113.
- Szentmiklosi, 2005 Szentmiklosi, Alexandru, *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură*, În: *Analele Banatului. Serie Nouă*, XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 637-656.
- Szentmiklosi, 2006 Szentmiklosi, Alexandru, *The Relations of the Cruceni-Belegiș Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*, În: *Analele Banatului, Serie Nouă*, XIV/1, 2006, p. 229-269.
- Szentmiklosi, 2009 Szentmiklosi, Alexandru, *Așezările culturii Cruceni-Belegiș în Banat*, Alba Iulia, 2009, teză de doctorat (ms).
- Szentmiklosi, Drașovean, 2004 Szentmiklosi, Alexandru; Drașovean Florin, *Arta prelucrării bronzului în Banat: (mileniul al II-lea în. Chr.): catalogul expoziției*, Timișoara, 2004, 133 pg., ISBN 973-729-017-8.

- Szentmiklosi, Timoc, 2004-2005
Tasić 1984
- Szentmiklosi, Alexandru; Timoc, Călin, *Cercetările arheologice de la Foeni-Seliște (jud. Timiș). Raport preliminar*, În: *Analele Banatului. Serie Nouă*, XII-XIII, 2004-2005, p. 657-673.
- Tasić, Nikola, *Mlađa faza Belegiš kulture i njen položaj u raznogu kultura poznog bronzanog doba u yugoslovenskom podunavlju*, În: *Balkanika*, XV, 1984, p. 33-44.